

СЦЕНИ НА ПОКЛОНЕНИЕ И РИТУАЛНИ ЖЕРТВОПРИНОШЕНИЯ ПРЕД БОЖЕСТВАТА ВЪРХУ МЕСОПОТАМСКИТЕ ЦИЛИНДРИЧНИ ПЕЧАТИ (III–I ХИЛ. ПР.ХР.)

*Зозан Тархан*¹

SCENES OF WORSHIP AND RITUAL SACRIFICES BEFORE THE DEITIES ON THE MESOPOTAMIAN CYLINDER SEALS (III–I MIL. B. C.)

Zozan Tarhan

Abstract: The purpose of the present paper is to research the scenes of worship and ritual sacrifices before the deities, which are a part of the Mesopotamian cylinder seals. The research concerns the time from Early Dynastic Period until Neo-Assyrian Period. This type of scenes are represented at the earliest during the EDP III (c. 2600–2334 B. C.), but their quantity is not very high. From Akkadian period the number of the cultic scenes and the scenes of ritual sacrifices increased. During the Period of Third Dynasty of Ur/ Ur III the most popular scene on the cylinder seals is the cultic presentation of the worshiper by the priest or the mediator deity. In II mil. B. C. the scenes of worship and ritual sacrifices are frequently represented on the seals. In Neo-Assyrian period the cultic scene is very well registered, but the scenes of ritual sacrifices are not common.

In addition the author discusses the question of the ritual activities and the role of divine statues as mediators to provide the communication between the worshipers and the gods. According to figs. 8–9 and some mythical texts I guess that the Mesopotamians distinguished the divine statue from the god. I guess that they recognized the statue as a symbol of the god and a way to show their worship to the god. In regard to the sacrifices, some authors consider that the ritual burning of the meat of the sacrificed animal did not exist in the Mesopotamian ritual. In this case the

---

¹ **Зозан Тархан** – докторант по стара история към катедра „Стара история, тракология и средновековна история“ в Историческия факултет на Софийски университет „Св. Кл. Охридски“, e-mail: tarhan.zozan@gmail.com

author of the current paper presents passages of ritual texts, which correspond with the scenes and prove that there was a ritual burning in the Mesopotamian sacrifices. It is also very important to be noted that in the Akkadian texts, especially in the ritual texts, concerning the ritual sacrifices for the gods, is registered and frequently presented the term *maqlûtu/maqlûtu*, which means “burnt offering”. This fact indicates even more categorically that the ritual burning of the meat is a part of the sacrifices in Mesopotamia. Moreover, some authors suggest that the meat is served only to the gods, i. e. for their statues and not to the worshipers. But these statements are suspicious, because the ritual and administrative texts provide the information that the worshipers also took part in the consumption of the meat of the sacrificed animal.

Keywords: cylinder seals, glyptic, cultic scenes, sacrifices, rituals, Mesopotamia.

Настоящото проучване разглежда култови сцени и сцени с ритуални жертвоприношения, извършвани от поклонници пред божества, присъстващи върху месопотамските цилиндрични печати². Целта на работата е да бъдат проследени появата и развитието на сцените от този тип. Поставената хронологическа рамка обхваща времето от раннодинастическата (ок. 2900–2334 г.пр.Хр.) до новоасирийската епоха (934–609 г.пр.Хр.)³. В допълнение към това ще бъдат разгледани ритуалните текстове, които кореспондират със сцените от печатите, както и въпросът за ролята на култовата статуя като средство за комуникация между поклонника и божеството.

---

¹ Тук искам да изкажа благодарността си към гл. ас. д-р Кабала Мукарзел от катедрата „Стара история, тракология и средновековна история“ в Историческия факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски“ за оказваната помощ през годините и дискусиите, които сме водели. Последните станаха повод за реализирането на настоящата статия. Отделно от това бих желала да изкажа и благодарността си към д-р Кирил Младенов за съдействието с издирването на литература и с когото също сме водели интересни дискусии през годините.

³ Настоящото проучване няма да навлезе в нововавилонската епоха, тъй като култовите сцени от нея са разгледани в детайли от К. Мукарзел – вж. Мукарзел 2016, 321–344; Мукарзел 2017, 197–223.

Начин на изработка и използвани материали

Цилиндричният печат е дефиниран като малък цилиндър, изработен най-често от камък, който е перфориран вертикално. На повърхността му има врязани мотиви в негатив, които при отпечатване върху глинена повърхност оставят сцена в позитив (Collon 1987, 5; Collon 1995, 53). Оформянето на камъка се осъществява посредством използването на остър предмет в комбинация с абразив (кварц и шмиргел), като инструментът се фиксира върху колело, което е задвижвано от лък (Pittman 1987, 15). Подборът на инструментите, които служат за пробиването на камъка, зависи и от неговата твърдост. Камъни с не толкова висока степен на твърдост, могат да бъдат пробити с кремъчен инструмент, но за останалите е необходимо да бъдат използвани медни сечива. Друго, което е важно да се спомене във връзка с употребата на сечивата, е, че стилът на врязване върху печатите зависи именно от тяхната форма. Най-простият от тях, щихелът, притежава остра или скосена повърхност, което от своя страна създава линии с различна дебелина и дълбочина. Тръбните инструменти, от друга страна, оставят полусферични мотиви, които се преработват впоследствие. За получаването на най-детайлни и фигуративни сцени е необходимо използването на режещо колело⁴.

Най-често използваните материали за изработката на цилиндричните печати са камъните – скъпоценни или полускъпоценни. Важно е да се отбележи, че не всеки жител на Месопотамия може да си набави такъв, поради неговата висока стойност, която се увеличава, като се вземе под внимание фактът, че голяма част от използваните ценни камъни са внасяни от други региони⁵. Поради това съществува и направата на печати от кост, слонова кост и дърво, но от тях има запазени по-малко екземпляри. Важни извори за цилиндричните печати са и техните отпечатъци по глинени таблици, глинени пликосе и т.нар. отпечатъци *bullae*.

---

⁴ Още за използваните техники на врязване – Collon, Sax 2001, 20–21.

⁵ Повече за използваните материали, тяхното географско и хронологическо разпространение – Moorey 1994, 5–110; Collon, Sax 200, 19–4.

Функция

Темата за функцията на цилиндричните печати е дискуссионна. В някаква степен тя обхваща и тази за тяхната поява, която се поставя в самото начало на последната фаза от периода Урук (ок. 3500–3100 г.пр.Хр.), а именно около средата на IV хил.пр.Хр.⁶ Периодът на тяхната поява се характеризира с урбанистична революция, тоест с появата на първите градове, освен това с наличието на сателитни селища и колонии на Урук в други земи с цел просперитета на търговията и икономиката. Поради периода на тяхната поява, контекстът на намиране на отпечатъците от цилиндричните печати и изображенията, които ги съпровождат, част от авторите смятат, че те изпълняват икономическа функция (Nissen 1988, 77). Има се предвид, че отпечатъците от паметниците служат като маркери с цел отбелязването на принадлежност към даден център или работилница. Безспорно тези артефакти имат такава функция, но тя не се изчерпва само с нея. Те могат да послужат за нуждите на администрацията, да се явяват като знаци за собственост, за разпознаваемост и като амулети⁷.

Раннодинастическа епоха

След появата на цилиндричните печати в периода Урук засвидетелстваните мотиви и фигури по тях са подложени на голямо изменение, което води до развитието на различни сюжетни сцени. Именно такава развитие наблюдаваме през раннодинастическата епоха (РДЕ)⁸. От своя страна РДЕ е разделена на три периода – РДЕ I (ок. 2900–2750 г.пр.Хр.), РДЕ II (ок. 2750–2350 г.пр.Хр.) и РДЕ III (2600–2334 г.пр.Хр.) (Roux 1992, 122)⁹. През РДЕ I върху печатите са изоб-

---

⁶ За появата на цилиндричните печати в Месопотамия – вж. Porada 1948a, 1. D. Collon, от друга страна, поставя появата им ок. 3400 г.пр.Хр., но това е свързано с различните системи на датиране на късния Урук период.

⁷ Е. Porada се придържа към мнението, че цилиндричните печати се явяват като знаци за собственост – Porada 1948a, 1. D. Collon също смята, че могат да бъдат знаци за собственост, да изпълняват функция на амулети, но според нея първоначално те са създадени за нуждите на администрацията. Повече за употребата на цилиндричните печати в Collon 1987, 113–119.

⁸ По-обобщаващо за основните мотиви върху цилиндричните печати от РДЕ – Дюлгерска 2018, 481–494.

⁹ Повече за раннодинастическата епоха – Roux 1992, 122–146; Liverani 2014, 93–114.

разени основно геометрични мотиви, растения и животни, а изобразяването на хора е изключение. През РДЕ II се продължават традициите на РДЕ I, но броят на изображения на хора нараства. Освен това са засвидетелствани чудовища и демони, а като сюжетни теми започва да се връзва борбата именно с тях. Богатството на темите през РДЕ III се увеличава. През този период доминира сцената на борба, но възникват и други – сцени с пиршества, чието количество прогресивно нараства, сцени с колесници, малко на брой митологични, култови сцени и сцени на ритуални жертвоприношения пред божествата, извършвани от хора (Porada 1948a, 8–9, 11).

Трябва да се подчертае, че броя на култовите сцени и тези с извършване на ритуални жертвоприношения пред божествата от поклонници, сравнен с броя на сцените с борби и пирове, е малък. Дори може да се твърди, че при голяма част от разгледаните в историографията като сцени на поклонение и жертвоприношения от този тип няма достатъчно убедителни маркери, които да дават ясна индикация, че става въпрос за извършването на такива действия. В някои от случаите е изказано предположение, а при други използваните примери са свръхинтерпретирани.

По-явен пример за сцена от РДЕ III, представлява не само поклонение, а и ритуално жертвоприношение пред божество, е тази от цилиндричен печат с номер VA 3878 (фиг. 1.). В дясната част на образното поле е представено изображение на сграда, вляво от него е изобразена в седнало положение облечена мъжка фигура със събрани ръце, която има дълги „рога“, дълга коса и брада. Около нозете на персонажа са разположени два бивола в легнало положение, с гръб един към друг. Пред мъжката фигура е разположен олтар, върху който стои изправен на задните си крака козел. Вляво от олтара е изобразена изправена облечена жена, държаща съд за възлияние, а след нея – изправен облечен мъж, с дълга коса и носещ предмет с неясен характер. В описанието изрично се споменава наличието на дрехи по персонажите, тъй като през тази епоха често човешките фигури са изобразявани голи. При част от случаите се цели те да бъдат предадени по унизителен начин, но при друга част от тях – далеч не става въпрос за това. Дори често жреците биват изобразявани с голи тела. Наличието на дълга коса и брада сред мъжете

определено говори за високо положение, а когато има наличие и на рога – безспорно вече говорим за божества. В такъв мотив мъжката фигура с дълга коса, брада и рога е божество, а сградата – негов храм, в който се развива действието. Очевидно изправените мъж и жена са поклонници с висок социален статус, които подготвят ритуални действия в чест на почитаното от тях божество – жертвопринасянето на козела, поставен върху олтара, и извършването на либации.

Акадска епоха

От акадската епоха (2334–2154 г.пр.Хр.) насетне сцените на поклонение и ритуални жертвоприношения пред божествата се увеличават драстично¹⁰. При това са представяни различни начини на осъществяването на поклонението или жертвопринасянето в чест на боговете.

Най-напред ще бъде посочен пример за сцена на поклонение. Наличието на такава сцена наблюдаваме върху цилиндричен печат IM 50748 (фиг. 2.) В лявата част на образното поле е представена изправена мъжка фигура, обърната надясно, която има дълга коса, брада и рога. След нея е изобразена в седнало положение друга мъжка фигура, обърната надясно, с дълга коса, брада и рога, като от тялото ѝ излизат лъчи. Този персонаж държи в дясната си ръка жезъл, а в лявата – назъбен кинжал. От двете му страни и над него са врязани три звезди. Вдясно от седналата мъжка фигура е представен изправен мъжки персонаж, обърнат надясно, като лявата му ръка сочи нагоре. След него са изобразени коленичил мъж, с къса коса и брада, обърнат наляво, както и изправен мъж с къса коса и брада, допрял лявата си ръка до главата на приклеknалия мъж и издигнал дясната си ръка нагоре. По всичко изглежда, че става въпрос за култова сцена – трите рогати фигури са божества. Очевидно е, че седналият персонаж заема по-висок ранг в божествения свят сред останалите две божества. Това заключение може да се направи на база наличието на изобразените лъчи, излизащи само от неговото

---

¹⁰ Повече информация за основните мотиви върху цилиндричните печати от епохата – Porada 1948a, 19–20; Collon 1987, 32–35. Повече за Акадската империя – Roux 1992, 151–160; Liverani 2014, 133–154.

тяло – божественото сияние *melammu*¹¹. Седналият бог следва да се идентифицира с бога на слънцето Шамаш, поради представянето му с неговия символ – назъбения кинжал¹². Прави впечатление, че прилекналият мъж е изобразен с по-малки размери, отколкото изправения зад него. Това се дължи на положението, което двамата заемат в обществото. Най-вероятно изправеният персонаж е жрец, който въвежда и представя поклонника на главното божество. На тази мисъл навежда изобразяването му в изправено положение, протегнатата в молитвен жест ръка към боговете, а също така и лявата ръка, която е допрял до главата на поклонника. По този начин изглежда, че той осигурява комуникацията между поклонника и Шамаш, която е подкрепена и от другите две божества. Сцената е ценен извор за един от начините за осъществяване на връзката между боговете и хората.

Друга форма за общуването с боговете и отдаване на почит към тях е представена на сцената от цилиндричен печат MS 0245 (фиг. 3.)¹³. Вляво на сцената е връзана седнала женска фигура, обърната надясно, представена с рога и държаща в лявата си ръка жезъл. До образа ѝ е нанесен символ на осмолъчна звезда. Вдясно от нея е изобразен горящ олтар. Следва изправен мъж, насочен наляво, който придържа в скута с лявата си ръка агне или яре, а с дясната си ръка извършва възлияния. Над него и олтара е представен полумесец. Вдясно от мъжа са представени две изправени женски фигури, обърнати наляво. Първата носи в дясната си ръка ведро, а втората е изобразена с вдигната лява ръка, държаща неясен предмет. След нея е изобразено дърво. Седналата женска фигура е богиня, която предвид осмолъчната звезда, неин символ, следва да се идентифицира с богинята на любовта и войната Ищар¹⁴. В сцената е напомнено и за бога на луната, Суен/Син, баща на Ищар – чрез неговия символ – полумесец¹⁵. Трите изправени фигури са поклонници, които искат да

¹¹ За божественото сияние *melammu* – вж. Black, Green 1992, 130–131.

¹² За символите на бога Шамаш – вж. Black, Green 1992, 182–184.

¹³ <https://www.themorgan.org/collection/ancient-near-eastern-seals-and-tablets/83868> – с достъп от 8.11.2018 г.

¹⁴ За символите на богиня Ищар – вж. Black, Green, 1992, 108–109.

¹⁵ За символите на бога Суен/Син – вж. Black, Green 1992, 135.

отдадат почит на богинята, извършвайки ритуални действия в нейна чест – чрез кръвната жертва на агнето/ярего, ритуалното изгаряне върху олтара и извършването на либации. На сцената е представен пълният набор от ритуални действия за извършване на жертвоприношения в чест на боговете. Дървото, от своя страна, служи като маркер за това, че действието се развива навън, тоест не в храма и не пред култовата статуя на богинята, а в теменоса на светилището. В случая олтарът е посредник между богинята и поклонниците, които желаят да ѝ отдадат почит. Тук е и контрастът със сцената от фиг. 1., която се развива в храма, вероятно пред култовата статуя на бога. Други подобни действия от акадската епоха са разкрити от сцената върху цилиндричен печат MS 0190¹⁶.

Епохата Ур III

През епохата Ур III (2112–2004 г.пр.Хр.) сцените на презентация, а именно – въвеждането на поклонник от божество с по-нисък ранг и представянето му пред по-висшестоящо божество в месопотамския пантеон – се превръщат в една от водещите теми в месопотамската глиптика¹⁷. Сцените с ритуални жертвоприношения пред боговете с техния пълен набор от действия драстично намаляват, а се наблюдават сцени с извършването само на едно определено действие, най-често това е възлияние¹⁸. Представител на култова сцена с представяне на поклонник е цилиндричен печат MS 0277 (фиг. 4.)¹⁹. В центъра на образното поле е представена в седнало положение мъжка фигура, обърната наляво, с дълга брада, коса и рога, като дясната ѝ ръка сочи нагоре. Вляво от мъжа са изобразени съд и жезъл, а срещу неговия образ – слънчев диск, вписан в полумесец. Вниманието на седналия персонаж е насочено срещу двете изправени

¹⁶ <https://www.themorgan.org/collection/ancient-near-eastern-seals-and-tablets/83812> – с достъп от 8.11.2018 г.

¹⁷ Повече за основните теми върху печатите от епохата – вж. Porada 1948a, 33–34; Collon 1987, 35–39. Повече информация за епохата Ур III – вж. Rox 1992, 161–178; Liverani 2014, 155–170.

¹⁸ Пример за такава сцена – вж. Porada 1948b, Pl. XLIV, fig. 290.

¹⁹ <https://www.themorgan.org/collection/ancient-near-eastern-seals-and-tablets/83900> – с достъп от 8.11.2018 г.

фигури, обърнати към него. Най-напред пред него е изобразена женска фигура с рога, вдигнала лявата си ръка, а с дясната – води главата му е изобразен ромб. Вдясно от брадатата фигура има придружаващ надпис, а под него – полегнал бик. Очевидно е, че става въпрос за сцена на представяне – богиня с по-нисък ранг представя поклонник пред бог от по-висок ранг. Сцената е изключително характерна за епохата, като най-често божеството от по-нисък ранг, което е връзката между поклонника (вероятно негов закрилник, част от семейния или друг тип култ) и главното божество, е женско. Такъв тип сцени са често придружени с надпис. В случая надписът споменава, че носителят на печата е търговец на име Ур-Нуску (Ward 1910, 112). Прави впечатление липсата на брада и коса при поклонника, което е засвидетелствано в редица други случаи от епохата, но въпреки това не е характерно, а специфично. Очевидно това говори за някакъв по-особен ранг, който заема притежателят на печата.

Старовавилонска епоха

През старовавилонската епоха, както и въобще през II хил. пр. Хр., количеството на сцените на поклонение и презентация на поклонник пред божеството в сравнение с предходните епохи е много по-голямо (1830–1531 г. пр. Хр.)²⁰. Пример за сцена на поклонение пред главното божество в присъствието на други божества е цилиндричен печат MS 0391 (фиг. 5.)²¹. При сцените с ритуални жертвоприношения пред божествата също има тенденция към нарастване. Такава сцена е представена върху цилиндричен печат MS 0399 (фиг. 6.)²².

---

²⁰ Повече за засвидетелстваните теми по цилиндричните печати от епохата – вж. Porada 1948a, 39–40; Collon 1987, 45–47, 50–52. Още примери за сцени на поклонение – вж. Porada 1948b, Pl. L, fig. 333–346. Повече за старовавилонската епоха – Liverani 2014, 199–206.

²¹ <https://www.themorgan.org/collection/ancient-near-eastern-seals-and-tablets/84014> – с достъп от 8.11.2018 г.

²² <https://www.the.morgan.org/collection/ancient-near-eastern-seals-and-tablets/84022> – с достъп от 8.11.2018 г.

Новоасирийска епоха

През новоасирийската епоха тематичното разнообразие и използваните стилове и техники на връзване върху цилиндричните печати преобладават сравнени в предходните епохи (934–609 г. пр.Хр.)²³. Сцената на поклонение е количествено добре засвидетелствана. Един такъв пример е цилиндричен печат MS 0694 (фиг. 7.)²⁴. Колкото до сцените с ритуални жертвоприношения пред божествата, извършвани в тяхна чест от поклонници – явно количеството им е твърде ограничено, тъй като не присъстват сред въведения в обръщение материал.

Комуникацията между поклонника и божеството – въпросът за ритуала и ролята на култовата статуя

Тук следва да бъде разгледан въпросът за ритуалните жертвоприношения като средство за комуникация между поклонниците и божествата, както и въпросът за ролята на култовата статуя. В историографията една част от авторите, занимаващи се предимно с религията и ритуалните жертвоприношения в древна Елада, изказват мнението, че в Месопотамия съществува жертвопринасянето на животно в чест на боговете, но не и последващо изгаряне на частите от него²⁵. Това те възприемат като основна разлика с ритуалните прак-

---

²³ Повече за основните теми върху цилиндричните печати от епохата – вж. Collon 1987, 75–80. Още примери за сцени на поклонение – вж. Porada 1948b, Pl. C, fig. 678–685. Повече за Новоасирийската империя – Grayson 1982, 238–281; Grayson 1991a, 71–102, 142–161.

²⁴ <https://www.themorgan.org/collection/ancient-near-eastern-seals-and-tablets/84318> – с достъп от 8.11.2018 г.

²⁵ В историографията съществува дискусия за навлизането на т.нар. кръваво-огнено жертвоприношение в Елада, за което е прието, че е засвидетелствано най-рано в IX в. пр. Хр. на база най-ранния олтар в елинския свят. Така учините задават въпроси, свързани с появата на този ритуал. За датата на олтара – вж. Pedley 2005, 157. Една част от авторите предполагат, че ритуалът е заемка от Изтока, но в повечето случаи това твърдение не е основано на проучване и проследяване на тези ритуални активности в източните земи – вж. Noegel 2007, 22 и цитираната там литература. Според друга част от авторите не може да става дума за влияние от източните цивилизации, тъй като според тях жертвоприношението от този характер е повсеместно явление въобще за коментирания период. Някои от проучвателите са по-категорични

тики в Елада. Всъщност по-горе беше разгледана сцената на цилиндричен печат MS 0245 (фиг. 3.), в която е регистриран пламтящият олтар, предназначен за изгаряне на частите от месото. С цел изясняване на ситуацията в допълнение към това може да бъде даден пример с ритуален текст. Представеният тук ритуален откъс се отнася за извършено жертвоприношение, като сведението произхожда от Ниневия и се датира през новоасирийската епоха (SAA XX 016, reverse IV, 2–10.): *Царят се появява (пред общността). Той отива и приготвя олтара, връща се и осигурява горещото готвено ястие. Той се връща и увеличава топлината на олтара. Той разлюлява съда за пречистване, изпълнява възлияния върху олтара и жертва два бика. На единия от тях те (участниците – бележка моя) изваждат сърцето за супата, а от другия той (царят – бележка моя) осигурява готвеното месо. Царят поставя накитите (оръжията – бележка моя) в страничното помещение, изгаря женските деца, оставя [...] настрана, разпръсква смесени аромати. Завършва възлиянията си...*

Откъсът сочи, че става въпрос за жертвоприношение на бикове и последващо изгаряне на частите от тях. Тези ритуални дейности в твърдението си, че кърваво-огненият ритуал в Елада не се е формирал като в следствие от източно влияние, тъй като според тях в източните земи е засвидетелствано само жертвоприношението на животното, но не и неговото последващо изгаряне (с изключение на сведенията за богоизбрания народ от Ветхий завет) – вж. Рабаджиев 2018, 507–508. Авторът на настоящия текст смята, че има основания да се твърди, че т.нар. кърваво-огнено жертвоприношение се е формирало в Елада като резултат от контактите на елините с древния Близък изток, които са документирани по писмени и археологически данни. Тази позиция е отстоявана на база съществуващите прилики между ритуалните действия, които в Месопотамия и други райони на Древния Близък Изток са добре засвидетелствани много по-рано, както се разбира от изложеното в настоящата статия. Темата за източното влияние в Елада е част от професионалните интереси и занимания на автора, като въпросът за ритуалните жертвоприношения и приликите с Месопотамия е разгледан в магистърската му теза „Източно влияние в Елада през IX–VI в. пр. Хр.“, защитена пред катедра „Археология“ към Историческия факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски“. Съответно темата ще бъде представена по-детайлно в друго издание.

са извършени от асирийския цар, който притежава и жречески функции. Предходните пасажии на текста, които не са представени тук, разкриват, че ритуалът се концентрира около олтара в теменоса на светилището, макар че и от представения тук откъс това е видно²⁶. Текстът дава информация, че жрецът (предходните пасажии) и царят извършват важни приготовления, преди да се пристъпи към жертвоприношението на двата бика. Царят се ангажира с подготовката на жертвоприношението – подsigурява огъня за изгарянето на частите от месото, прави ритуални очиствания чрез опушване, възлияния, след което осигурява кървавата жертва. В текста е подчертано, че сърцето на единия бик е извадено от други участници в ритуалните действия, като то е предназначено за готвената супа, докато частите от месото са изгаряни от царя – „осигурява готвеното месо“ и „изгаря женските деца“, тоест бикове (последното е литературен похват, често засвидетелстван в ритуалните текстове).

Важно е да се отбележи, че в академичната литература (тоест староакадската, асирийската и вавилонската) самото жертвоприношение, което е съпроводено с изгаряне, е означено с ясен термин – *maqalūtu* или *maqlūtu*, (SAA XX, LXXXI; CAD 10 M I, 252). Този факт говори дори много повече, отколкото примера с ритуалния текст. Наличието на точен термин в ритуалните серии, обозначаващ жертвоприношението на дадено животно и последващото изгаряне на частите от него, дава категоричната информация, че функционирането на ритуала в Месопотамия е повече от добре засвидетелствано. Като пример за присъствието на термина в ритуален текст може да бъде посочена ритуална таблица с номер SAA XX 031 от новоасирийската епоха, в която се споменават жертвоприношения и изгаряния на гургулица и овен (SAA XX 031, г. 6–7).

Съществува още една интересна дискусия в историографията, която разглежда кърваво-огнените жертвоприношения в Елада и ги съпоставя с тези в Месопотамия. След като е принесено животното в жертва и частите от него са подложени на изгаряния, то участниците в ритуала консумират храната наред с боговете, тоест авторите говорят за споделената трапеза между хората и боговете (Burkert 1985,

---

²⁶ Целият извор – SAA 016: 44-46.

57; Naiden 2013, 13). Тук проучвателите виждат основна разлика с източната традиция, като според тях в Месопотамия и в другите райони жертвената храна/месо е предназначена само за боговете, но не и за участниците в ритуала. Тоест те изказват мнението, че в Изтока не може да се говори за споделена трапеза и че тук също се наблюдава контраст с елинската традиция. Това обаче не е така, тъй като в Месопотамия след извършеното жертвоприношение месото се разпределя не само между боговете, но и между участниците, за което свидетелстват множеството ритуални текстове, дори и стопански документи²⁷. В такъв случай и тук може да се говори за съвместна трапеза и съответно, че ситуацията не контрастира с тази в Елада.

По отношение изясняването на въпроса за това как са възприемани култовите статуи в Месопотамия тук са приведени сцени от два цилиндрични печата – фиг. 8. и фиг. 9. Сцените са почти идентични, като и при двете от тях се наблюдава същата последователност. Представени са култовата статуя на божеството с изобразено мелаammu, самото божество отново с наличие на мелаammu, поклонник и божество от по-нисък ранг, което е посредник за осъществяването на комуникацията между поклонника и главното божество. Основание божеството вдясно да бъде разглеждано като божество с по-нисък ранг е наличието на мелаammu и притежанието на повече от една двойка рога на божеството вляво. Това индикира, че то заема по-висок ранг, отколкото божеството вдясно. От сцените е видно, че е направено разграничение между култовата статуя и явяването на самото божество. В случая може да се твърди, че се наблюдават двама посредници за осъществяването на връзката между земния и божествения ранг – култовата статуя и божеството вдясно, което може да е божество пазител на поклонника.

Разграничението между култовата статуя, която не се приема като постоянно вместилище на бога и неговото явяване само в случаите на неговото призоваване, може да се проследи в митичните и ритуалните текстове на Двуречието. Тук ще бъде приведен пример от епоса за Ерра, в който бог Ерра се обръща към бог Мардук относно неподдържането на неговата статуя във Вавилон и поради

---

²⁷ Повече информация за това – вж. Abush 2002: 42–43; SAAXX: XVIII.

това го съветва, че той не трябва да се явява в храма, докато поклонниците не реставрират статуята (Dick 2005, 52–53). По-обобщено казано, според автора на настоящия текст култовите статуи в Месопотамия не са постоянно вместилище на бога, нито древните са ги възприемали като самите богове, а по-скоро са ги разглеждали като символ на божеството, чрез който да му отдадат почитта си, като по този начин си осигуряват възможността за осъществяване на комуникацията с него.

В заключителен план може да се отбележи, че сцените на поклонение и ритуални жертвоприношения, извършвани от поклонници, се появяват през РДЕ III, но тяхното количество е изключително малко както в сравнителен план с останалите сюжетни теми, присъстващи върху дискутираните паметници от епохата, така и с тези от следващите епохи. През академичната епоха сцените от този тип се увеличават драстично, като освен това присъстват разнообразни мотиви и определени линии, които се представят. Сцените на ритуални жертвоприношения са изключително богати на образен материал, представящ дори и пълния набор от съпровождащите действия. През епохата Ур III разглежданите сцени не просто присъстват, а една от тях – култовата сцена на представяне, се превръща в най-застъпената тема в месопотамската глиптика. През II хил.пр.Хр. при култовите сцени и тези на ритуални жертвоприношения пред божествата също имат тенденция към нарастване. През новоасирийската епоха култовите сцени са добре засвидетелствани, но изглежда, че количеството на обсъжданите сцени с ритуални жертвоприношения е твърде ограничено, тъй като те не присъстват сред въведения в обръщение материал.

БИБЛИОГРАФИЯ

Дюлгерска 2018: Й. Дюлгерска. Основни мотиви в сцените по цилиндричните печати от Ранно-династическата епоха в Месопотамия. – В: Сборник “Jubiliaeus VII” в чест на проф. М. Тачева: София, 481–494. // **Dyulgerska 2018:** Y. Dyulgerska. Osnovni motivi v ssenite po tsilindrichnite pechati ot Ranno-dinasticheskata epoha v Mesopotamia. – V: Sbornik “Jubiliaeus VII” v chest na prof. M. Tacheva: Sofia, 481–494.

Мукарзел 2016: К. Мукарзел. За „Култовата сцена“ в нововавилонската глиптика през VII–V в. пр. Хр. Част I. – В: Сборник “Societas Classica VIII: Култури и религии на Балканите, в Средиземноморието и Изтока“. Велико Търново, 321–344. // **Moukarzel 2016:** K. Moukarzel. Za “Kultovata stsena” v novovavilonskata gliptika prez VII–V v.pr.Hr. Chast I. – V: Sbornik “Societas Classica VIII: Kulturi i religii na Balkanite, v Sredizemnomoriето i Iztoka”. Veliko Tarnovo, 321–344.

Мукарзел 2017: К. Мукарзел. За култовата сцена в нововавилонската глиптика през VII–V в. пр. Хр. (Част II). – В: Сборник “Societas Classica IX: Култури и религии на Балканите, в Средиземноморието и Изтока“. Велико Търново, 197–223. // **Moukarzel 2017:** K. Moukarzel. Za kultovata stsena v novovavilonskata gliptika prez VII–V v.pr.Hr. (Chast II). – V: Sbornik “Societas Classica IX: Kulturi i religii na Balkanite, v Sredizemnomoriето i Iztoka“. Veliko Tarnovo, 197–223.

Рабаджиев 2018: К. Рабаджиев. Жертвен дим за боговете. – В: Сборник “Jubilaeus VII” в чест на проф. М. Тачева. София, 503–512. // **Rabadzhiev 2018:** K. Rabadzhiev. Zhertven dim za bogovete. – V: Sbornik “Jubilaeus VII” v chest na prof. M. Tacheva: Sofia, 503–512.

Abusch 2002: T. Abush. Sacrifice in Mesopotamia. – In: Sacrifice in Religious Experience. Edited by A. Baumgarten. Leiden, Boston and Köln, pp. 39–48.

Black, Green 1992: J. Black, A. Green. Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia: An Illustrated Dictionary. London.

Burkert 1985: W. Burkert. Greek Religion. Cambridge, Mass. **CAD 10 M I 1977:** The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago, vol. 10, part I. Edited by A. L. Oppenheim and E. Reiner. Chicago.

Collon 1987: D. Collon. First Impressions. Cylinder Seals in the Ancient Near East – British Museum Publications. London.

Collon 1995: D. Collon. Ancient Near Eastern Art. Berkeley and Los Angeles.

Collon, Sax 2001: D. Collon, M. Sax. Catalogue of the Western Asiatic Seal in the British Museum. Cylinder Seals V: Neo-Assyrian and Neo-Babylonian Periods. London.

Dick 2005: M. Dick. The Mesopotamian Cult Statue: A Sacramental Encounter with Divinity. – In: Cult Image and Divine Representation in the Ancient Near East. Edited by N. Walls. Boston, pp. 43–67.

Grayson 1982: A. K. Grayson. Assyria: Ashur-dan II to Ashur-Nirari V (934–745 B.C.). – In: The Cambridge Ancient History, vol III, part 1: The Prehistory of the Balkans; The Middle East and the Aegean World, Tenth to Eighth Centuries B.C. Edited by J. Boardman, I. Edwards, N. Hammond, E. Sollberger. Cambridge, pp. 238–281.

Grayson 1991a: A. K. Grayson. Assyria: Tiglath-pileser III to Sargon II (744–705 B.C.). – In: *The Cambridge Ancient History*, vol III, part 2: *The Assyrian and Babylonian Empires and other States of the Near East, from the Eighth to the Sixth Centuries B.C.* Edited by J. Boardman, I. Edwards, N. Hammond, E. Sollberger, C. Walker. Cambridge, pp. 71–102.

Grayson 1991b: A. K. Grayson. Assyria 668–635 B.C.: The Reign of Ashurbanipal. – In: *The Cambridge Ancient History*, vol III, part 2: *The Assyrian and Babylonian Empires and other States of the Near East, from the Eighth to the Sixth Centuries B.C.* Edited by J. Boardman, I. Edwards, N. Hammond, E. Sollberger, C. Walker. Cambridge, pp. 142–161.

Liverani 2014: M. Liverani. *The Ancient Near East: History, Society and Economy*. New York,.

Moorey 1994: P. Moorey. *Ancient Mesopotamian Materials and Industries: The Archaeological Evidence*. Oxford.

Naiden 2013: F. Naiden. *Smoke Signals for the Gods. Ancient Greek Sacrifice from the Archaic through Roman Periods*. Oxford.

Noegel 2007: S. Noegel. *Greek Religion and the Ancient Near East*. – In: *A Companion to Greek Religion*. Edited by D. Ogden. Malden, Oxford, Carlton and Victoria, pp. 21–38.

Reade 2003: J. Reade. *The Royal Tombs of Ur*. – In: *Art of the First Cities: The Third Millennium B. C. from the Mediterranean to the Indus*. Edited by J. Aruz and R. Wallenfels. New York, pp. 93–132.

Roux 1992: G. Roux. *Ancient Iraq*. London.

Parpola 2017: S. Parpola. *Assyrian Royal Rituals and Cultic Texts*. *State Archives of Assyria*, vol. XX (SAA XX). Helsinki.

Pedley 2005: J. Pedley. *Sanctuaries and the Sacred in the Ancient Greek World*. Cambridge.

Pittman 1987: H. Pittman. *Ancient Art in Miniature: Near Eastern Seals from the Collection of Martin and Sarah Cherkasky*. New York.

Porada 1948a: E. Porada. *Corpus of Ancient Near Eastern Seals in North American Collections. The Collection of the Pierpont Morgan Library, Volume I—Text*. Washington.

Porada 1948b: E. Porada. *Corpus of Ancient Near Eastern Seals in North American Collections. The Collection of the Pierpont Morgan Library, Volume I—Plates*. Washington.

Ward 1910: W. H. Ward. *The Seal Cylinders of Western Asia*. Washington.

фиг. 1. Сцена от цилиндричен печат VA 3878 от РДЕ III
(no Reade 2003, 122, fig. 37)

фиг. 2. Сцена от цилиндричен печат IM 50748 от акадеката епоха
(no Collon 1987, 34, fig. 104)

фиг. 3. Цилиндричен печат MS 0245 от акадеката епоха
(Morgan Library and Museum, Collection Online)

*фиг. 4. Цилиндричен печат MS 0277 от епохата Ур III
(Morgan Library and Museum, Collection Online)*

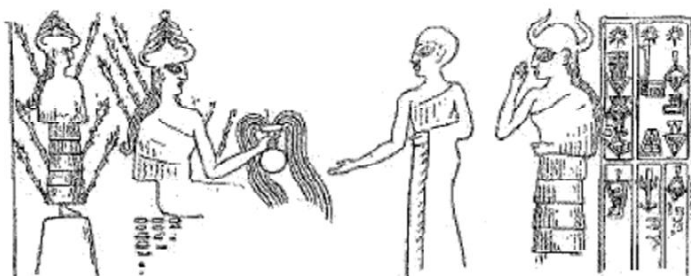
*фиг. 5. Цилиндричен печат MS 0391 от старовавилонската епоха
(Morgan Library and Museum, Collection Online)*

*фиг. 6. Цилиндричен печат MS 0399 от старовавилонската епоха
(Morgan Library and Museum, Collection Online)*

фиг. 7. Цилиндричен печат MS 0694 от новоасирийската епоха (Morgan Library and Museum, Collection Online)

фиг. 8. Сцена от цилиндричен печат от времето на цар Нарам-Син от Гурсу (no Dick 2005, 54, fig. 3.3)

фиг. 9. Сцена от цилиндричен печат от времето на цар Нарам-Син (no Ward 1910, 136, fig. 386)

Таблица 1. Данни за цилиндричните печати

Музеен номер	Датировка	Произход	Материал	Размери
VA 3878	РДЕ III	Умма	Зелен камък	4,3 x 2,5 см
IM 50748	Акадска епоха	Тел ал Римах	Стеатит	4,3 x 2,95 см
MS 0245	Акадска епоха	Неизвестен	Черен серпентин	3,7 x 2,5 см
MS 0190	Акадска епоха	Неизвестен	Лазурит	1,65 x 1,95 см
MS 0277	Епохата Ур III	Неизвестен	Яспис	3,2 x 2 см
MS 0391	Старовавилонска епоха	Неизвестен	Хематит	2,35 x 1,25 см
MS 0399	Старовавилонска епоха	Неизвестен	Хематит	2,5 x 1,35 см
MS 0694	Новоасирийска епоха	Неизвестен	Розово-бял калцедон	3,4 x 1,6 см

Списък на съкращения на музеи:

VA – Vorderasiatisches Museum, Staatliche Museen zu Berlin

IM – National Museum of Iraq

MS – Morgan Library and Museum